

tvůrčí schopnost, schopnost osvojování si nových, současných objevů, ale že se objevují nové kvality, spojené s životními a výrobními zkušenostmi. Tyto poznatky potvrzuje i zpráva kolektivu vědeckých pracovníků z *Institutu hygieny práce* v Gorkém, nazvaná *O předčasném profesionálním stárnutí vedoucích pracovníků průmyslových podniků*.

Třetí oddíl knihy je nazván *Problémy výživy a způsobu života stárnoucích a starých lidí*. Tato část má převážně geriatrický charakter. Výjimku tvoří práce věnované zkoumání potřeb starých lidí (včetně požadavků na nábytek v domovech důchodců) a zvlášť stylu života těchto lidí, napsané na podkladě obsáhlého empirického šetření řady dlouhověkých lidí v Gruzii.

Poslední část je věnována otázkám zdraví a otázkám sociálně hygienické, lékařské péče. Skládá se z desítek studií, které v souhrnu podávají dobrý přehled o tom, v jakém rozsahu a jakým stylem se v Sovětském svazu starají o staré občany. Existuje zde rozsáhlá síť geriatrických poraden, dispenzární systém pro občany starých věkových skupin i organizovaná tělesná výchova pro staré lidi. Tato a další zařízení jsou pod stálým vědeckým dohledem a řízením a mají převážně experimentální charakter.

Celý sborník je doplněn pěti obsáhlými recenzemi posledních prací světových vědců z oboru sociální gerontologie a na 76 stránkách je uveden vyčerpávající přehled a rešerše všech prací sovětských autorů za poslední rok, s kompletními bibliografickými údaji i excerpty, což samo o sobě je velkým přínosem pro ostatní sovětské vědce.

Shrnout obsah tak objemné knihy je dosti obtížné, a proto spíše chceme upozornit na některé rysy tohoto, v Sovětském svazu se tak úspěšně rozvíjejícího (ale u nás zatím tak opomíjeného) vědního oboru. Sověští vědci se v oblasti sociální gerontologie zaměřují především na dvě sféry: na zjišťování sociálních potřeb starých lidí a jejich postavení ve společnosti a v rodině, dále na otázky ergonomického charakteru v souvislosti s věkem, na přípravu na penzionování a na optimální pracovní činnosti starých lidí a specifika jejich režimu práce. Studie jsou velice konkrétní, převážně empirického charakteru a jako celek se vzájemně doplňují. Příznačný je i odklon od celkového, globálního přístupu k populaci a vyslovené diferencující přístup k obyvatelstvu, strukturovanému věkově i sociálně. Vedle množství cenných informací nám recenzovaná kniha dává i příklad možnosti velkorysé a operativního řízení vědního oboru v socialistickém státě.

Jiřina Heroldová

Dvě čítanky ze sociologie práva

Smyslem této recenze je alespoň povšechné seznámení našich čtenářů se současným stavem rozvoje buržoazní sociologie práva v ně-

kterých západních zemích. K tomu účelu jsme vybrali nejnovější dvojici výborů z textů z tohoto oboru. Oba mají shodný název *Sociologie práva*. Na knižním trhu se objevily téměř současně, jeden vyšel ve Spojených státech a druhý ve Velké Británii. Záměrně dáváme přednost výborům z textů před systematickými úvody do oboru nebo učebnicemi, které by jinak našemu účelu posloužily stejně dobře. Chceme totiž upozornit na tuto specifickou formu odborné literatury, která má v anglosaských zemích ve společenských vědách význačné místo. Čítanky (readings) jsou zde stále častěji používány na vysokých školách místo učebnic, nebo tvoří jejich doplněk. Jako extenzivní úvod do základní literatury daného oboru vedou studenty k samostatnému studiu původních vědeckých prací. Bariéra mezi učebnicemi psanými se zřetelem pedagogickým a původními badatelskými knihami a články takto odpadá.

Uspořádání dobré čítanky vyžaduje specifickou dovednost a znalosti — editor musí mít dokonale přehled v příslušné oblasti, protože volbou jednotlivých příspěvků provádí závažná hodnocení a způsobem jejich sestavení dává výboru určitý vnitřní systém a smysl. Specifický charakter má pak i každá recenze výboru z textů. Zpravidla v ní není možno posuzovat a kriticky zkoumat obsah jednotlivých příspěvků, ale je nutno se zaměřit na to, jakým způsobem byl výbor uspořádán a nakolik je reprezentativní. V tomto smyslu jde vlastně o „metarecenzi“, posuzován je tvůrčí podíl editora, jeho „recenze“ prací zařazených autorů, vyjádřená formou komentáře nebo jen prostým výběrem statí ve výboru obsažených.

Editorem amerického sborníku¹ je Rita J. Simonová z Illinoiské university. Již z obsahu této objemné knihy (má přes 700 stran) lze soudit, že systém výboru je budován na základě tří kritérií — časové posloupnosti, metody a tematického okruhu. Logicky se tedy jedná o kombinovanou klasifikaci, ve které v prvním dělení jsou veškeré příspěvky roztrženy na rané a současné práce. Tyto se pak dělí do dalších dvou podskupin, a to na výzkumy empirické a teoretické. Z takto vzniklých čtyř podtříd (vybudovaných kombinací kritéria chronologického a metodologického) pouze čtvrtá — současné empirické výzkumy — se dále dělí podle tematických okruhů. Poslední část je nejobsáhlejší, zabírá téměř polovinu knihy, což svědčí o převládající empirické orientaci výboru.

Jednotlivé skupiny příspěvků jsou uváděny vlastním komentářem editorky.

V prvé části knihy, nazvané *Sociologická jurisprudence prvního stadia*, autorka shromáždila některé články „klasiky“ oboru. V komentáři, kterým uvádí tuto skupinu příspěvků, bychom však marně hledali pokus o vymezení oboru sociologie práva. Autorka si s tímto problémem nedělá nejmenší starost, což je typické pro myšlenkový okruh, v němž se pohybuje. Přesnému vymezení hra-

¹ Rita J. Simon, *The Sociology of Law, Interdisciplinary Readings*, Chandler Publishing Company, San Francisco 1968.

nic jednotlivých vědních disciplín se věnuje nepatrná pozornost a předpokládá se, že pole výzkumu je určeno pouze zkoumaným problémem, resp. okruhem problému.

Dalo by se říci, že tento „practicistický“ přístup, pro který je charakteristické považovat za vědní obor každý souhrn zobecněných poznatků nashromážděných při řešení určitého okruhu problémů, je opakem přístupu, který bychom mohli nazvat „vymezujícím“, charakterizovaného přesným rozhraničováním a systematizací jednotlivých vědních oborů na základě předem stanovených kritérií. V pozadí této duality při podrobnějším zkoumání bychom patrně vystopovali podvojnost empirického a racionalistického a s ní související dualitu aposteriorního a apriorního, tak jak jsou typické pro myšlenkové ladění anglosaské, na rozdíl od kontinentálního. Touto otázkou se však zde nebudeme zabývat. Jde nám spíše o to, poukázat na specifický význam obou přístupů pro pořadání výborů z textů.

Ačkoli se domníváme, že vlastním smyslem přesného rozhraničování vědních oborů by měla být ekonomizace myšlenkového úsilí a cíle didaktické, tedy v podstatě činnost ve vztahu k vlastnímu výzkumu pomocná, někdy se stává, že intelektuální kapacity věnované vymezení určitého oboru převyšují kapacity věnované vlastnímu výzkumu. Typickým příkladem takové „hypertrofie vymezování“ je naše dosavadní vědecká produkce v oblasti sociologie práva, kde převážná část časopisecké i monografické literatury je věnována vymezení předmětu a metody tohoto odvětví a jeho vztahu k ostatním oborům. Na druhé straně typickým příkladem opačného extrémního přístupu, tj. practicistického a nesystematického traktování problematiky, je právě recenzovaná kniha. Tento nedostatek je zvláště podtržen tím, že výbor z textů je příkladem par excellence, v němž by vymezující přístup měl převládat a je nezastupitelný.

Tvůrčí přínos pořadatele jakéhokoli výboru z textů může být totiž posuzován především podle toho, jak systematicky a reprezentativně je materiál uspořádán. Tím, že editorka opominula v úvodní části výboru, nazvané *Sociologická jurisprudence prvního stadia*, vymezit hranice oboru, z něhož příspěvky vybírala, nutí čtenáře k tomu, aby si odpověď na otázku, co považuje za hranice tohoto oboru, odvodil z příspěvků samých. Výběr však zahrnuje autory nejen z oblasti, která je tradičně považována za sociologii práva (Pound,² Weber,³ Timasheff⁴), ale také z oblasti právního realismu, který bývá zpravidla považován za oddělený proud v právním myšlení (Holmes,⁵ Llewellyn⁶). K těmto v podstatě právně teoretickým příspěvkům je přičtena jedna práce čistě sociologická (Angel)⁷.

Už tento výčet autorů ukazuje, že pole, které tvoří zázemí výběru, je velmi rozsáhlé. Je proto snadné namítat, že výběr postrádá některé nejzásadnější práce oboru a současně uvádí statí zcela okrajové. Kromě toho v úvodní části není dodržena ani osa časová, protože jsou zde zařazeny vedle sebe nejen „zakladatelé“ (Pound, Weber), ale i „předchůdci“ (Holmes). Tím se nabízí otázka, proč pouze tento jediný předchůdce, proč ne třeba Ihering nebo dokonce Montesquieu. Na druhé straně Ehrlich je jistě „základnějším“ zakladatelem než Timasheff. Ani jednotliví autoři nejsou reprezentováni svým nejtypičtějším přínosem, např. Weberovo vymezení pojmu práva zajistě nepatří mezi jeho nejvýznamnější úvahy o sociologii práva.

Také druhá skupina příspěvků, nazvaná *Ranný empirický výzkum*, zahrnuje práce dvojí, velmi rozdílné provenience. Většinu tvoří ukázky z výzkumů tzv. chicagské školy, pro které je typická jednak neskromná grandiozita, patrně daná sebevědomím průkopníků, vedoucí k nebezpečným generalizacím dílčích výsledků, a jednak úzce pragmatické zaměření směřující bezprostředně k reformám práva. Četné metodologické nedostatky jsou vzhledem k tehdejšímu stupni rozvoje sociologie dnes pochopitelné. K tomuto celkem výstižnému obrazu poučného, i když neúspěšného úsilí amerických právních sociologů z třicátých let je pak zcela neorganicky přičtena studie Malinowského,⁸ patřící do kulturní antropologie. Jakkoli je významná pro právní historii a právní filosofii, nelze ji zařadit do empirických výzkumů právně sociologických.

Nejucelenějším se jeví výběr článků v třetí části knihy *Sociologická jurisprudence druhého stadia*. Společným jmenovatelem všech statí je jejich programový charakter, všechny ukazují nejrůznější směry, kterými by se mohla rozvíjet moderní právní věda. Mimo chodem i tento výběr, podobně jako první část, nasvědčuje, jak nesmírně široce Simonová pojímá obor sociologie práva; také zde je z širokého tematického rozptylu příspěvků vidět, že sociologii práva ztotožňuje s teorií práva. Názvy statí, jako *Podstata experimentální jurisprudence*,⁹ *Jurimetrika* — další krok vpřed,¹⁰ *Politická jurisprudence*,¹¹ *Antropologické studium práva*¹² apod. ohlašují vznik nových, „hybridních“ oborů, signalizujících tendenci k integraci věd.

Ve čtvrté a nejrozsáhlejší části výboru, nazvané *Současný empirický výzkum*, uvádí editorka ukázky konkrétních výzkumů z následujících oblastí: *právní profese; porotní systém; soudy; právo a policie; právo a psychiatrie; právo a desegregace; právníká etika; právo, veřejné mínění a hromadné sdělovací prostředky; právo a sociální změny*. Až na poslední článek,¹³ podávající přehled

² Roscoe Pound, *The Need of Sociological Jurisprudence*.

³ Max Weber, *The Sociological Concept of Law*.

⁴ Nicholas S. Timasheff, *What is "Sociology of Law"?*

⁵ Oliver W. Holmes, *The Path of the Law*.

⁶ Karl N. Llewellyn, *Some Realism about Realism*.

⁷ Robert C. Angel, *The Value of Sociology of Law*.

⁸ Bronislaw Malinowski, *Crime and Custom in Savage Society*.

⁹ Frederick K. Beutel, *The Essence of Experimental Jurisprudence*.

¹⁰ Lee Loewinger, *Jurimetrics: The Next Step Forward*.

¹¹ Martin Shapiro, *Political Jurisprudence*.

¹² Laura Nader, *The Anthropological Study of Law*.

¹³ Yehezkel Dror, *Law and Social Change*.

obecných teorií o vztahu práva a sociálních změn a patřící tudíž do dějin právních učení, a nikoli mezi empirické bádání, všechny ostatní ukázky se týkají pouze výzkumů amerických, což je další slabina a omezení výběru, ostatně převládající v celé knize.

*

Britská čítanka¹⁴ ze sociologie práva má asi poloviční rozsah čítanky americké (367 stran). Uspořádal ji norský sociolog a právní Vilhelm Aubert a vyšla v nové edici moderní sociologie známého nakladatelství Penguin jako paperback v masovém nákladu. Na první pohled je patrné, že jde o populárně vědeckou publikaci, na rozdíl od výboru amerického, který se tváří jako ryze vědecké, akademické dílo.

Použijeme-li ke zhodnocení tohoto druhého výboru kritéria, které jsme použili v předcházejícím případě, totiž nakolik se autorovi podařilo systematicky uspořádat reprezentativní ukázky z daného oboru, pak dospějeme k závěru, že Aubertův výbor značně převyšuje práci Simonové. Především v tom, že systém, na jehož základě je výbor uspořádán, je důsledně dodržován. Práce jsou rozděleny jednoduše do pěti tematických okruhů bez ohledu na dobu jejich vzniku. Kromě toho editor ve stručném úvodu alespoň nepřímo vymezuje pole reprezentovaného oboru tím, že poukazuje na rozdílné společenské funkce sociologie a právní vědy. Sociologii práva považuje za speciální odvětví sociologie, právní vědu pojímá značně užce, pouze jako právní dogmatiku. Tato koncepce, ve které převažuje hledisko sociologické nad právníckým, se také projevuje ve výběru příspěvků. Jakkoli je Aubertovo výchozí pojetí diskutabilní pro svou jednostrannost, musíme přiznat, že mu zůstává v celém výboru věren.

V první části, nazvané *Právo a sociální struktura*, jsou zahrnuty teorie obecného dosahu týkající se vztahu vývoje práva a společnosti jako celku. Je zde ukázáno, jak se Durkheim¹⁵ a Maine¹⁶ pokoušeli využít svá vývojová schémata forem práva jako základu pro filosofii dějin společnosti. Názory Karla Rennera¹⁷ a Otto Kahn-Freunda¹⁸ reprezentují zkoumání problematiky vlivu sociální revoluce na právo. Ve výňatcích z prací

Arnolda¹⁹ a Bredemeiera²⁰ je kladen důraz na integrační funkci práva.

Část druhá, *Legislativa, realizace práva a veřejnost*, je zaměřena na vztah práva a některých dílčích společenských jevů. Kromě vlastního příspěvku editorova²¹ jsou zde zastoupeny i dvě práce polských právních sociologů²², zkoumající vliv práva na společenské vztahy. Působení v opačném směru, vliv veřejného mínění na právo, je demonstrováno výňatkem z klasického díla Diceyova²³ a ze studií Otto Kahn-Freunda.²⁴ Studie Bantonova²⁵ o postavení policisty ve společnosti poukazuje na význam souladu práva s jinými normativními systémy. Zcela neorganicky je do této části zařazen článek o právu a společenských změnách,²⁶ který podává přehled jednotlivých teorií v nejobecnější rovině, a proto by patřil patrně do části první. (Mimořádně pouze tento článek se vyskytuje též v čítance Simonové. Pouze jediná shoda ve výběru mezi oběma editory je zajisté zarážející.)

Třetí část, *Právo a řešení sporů*, zahrnuje ukázky aplikace různých metod při řešení této problematiky. Výňatek z díla Weberova²⁷ je ukázkou užití metody ideálních typů nebo modelů, podobně jako stař Eckhoffova.²⁸ Články Kawashimy²⁹ a Macaulaye³⁰ jsou budovány na výzkumech statistických, a konečně stař Gluckmanova³¹ představuje možnosti využití výsledků antropologických výzkumů pro úvahy právně sociologické.

Pod názvem *Soudní chování* ve čtvrté části výboru jsou zařazeny výhradně kvantitativní výzkumy uvádějící do korelace nejružnější faktory ovlivňující rozhodování soudců a porot. Schubert³² ukazuje na vliv ideologického názoru na rozhodování soudců nejvyššího soudu, Kalven a Zeisel³³ na rozdíly mezi postoji profesionálních soudců a porotců a Hood³⁴ popisuje rozmanité vlivy na rozsudky magistrátních soudů. Závěrečná kapitola Stonova³⁵ obsahuje filosofické a politické úvahy o důsledcích pokusů s užitím kvantitativních metod při soudním rozhodování.

Poslední, pátá část výboru je věnována zkoumání *právní profese*. Otevírá ji srovnávací studie mezi právníky a lékaři od Rueschemeyera,³⁶ na kterou navazuje výňatek z rozsáhlé práce Abel-Smitha a Stevense³⁷ o anglických právnících a soudech. Třídími

¹⁴ Vilhelm Aubert, *Sociology of Law, Selected Readings*, Penguin Books, Harmondsworth 1969.

¹⁵ Emile Durkheim, *Types of Law in Relation to the Types of Social Solidarity*.

¹⁶ Henry Maine, *From Status to Contract*.

¹⁷ Karl Renner, *The Development of Capitalist Property and the Legal Institutions Complementary to the Property Norm*.

¹⁸ O. Kahn-Freund, *Introduction to Karl Renner's The Institutions of Private Law and their Social Functions*.

¹⁹ Thurman W. Arnold, *Law as Symbolism*.

²⁰ Harry C. Bredemeier, *Law as an Integrative Mechanism*.

²¹ V. Aubert, *Some Social Functions of Legislation*.

²² Jan Górecki, *Divorce in Poland — a Socio-legal Study*, Adam Podgórecki, *Attitudes to the Workers' Courts*.

²³ A. V. Dicey, *Law and Public Opinion in England*.

²⁴ O. Kahn-Freund, *Labour Law and Public Opinion*.

²⁵ Yehezkel Dror, *Law and Social Change*.

²⁶ Michael Banton, *Law Enforcement and Social Control*.

²⁷ Max Weber, *Rational and Irrational Administration of Justice*.

²⁸ Torstein Eckhoff, *The Mediator and the Judge*.

²⁹ Takeyoshi Kawashima, *Dispute Resolution in Japan*.

³⁰ Stewart Macaulay, *Non-contractual Relations in Business*.

³¹ Max Gluckman, *The Judicial Process Among the Barotse of Northern Rhodesia*.

³² Glendon Schubert, *Judicial Policy-making*.

³³ Harry Kalven Jr. and Hans Zeisel, *Disagreement between Jury and Judge*.

³⁴ Roger Hood, *Sentencing in Magistrates' Courts*.

³⁵ Julius Stone, *Computers, Behavioural Science and the Human Judge*.

³⁶ Dietrich Rueschemeyer, *Lawyers and Doctors: a Comparison*.

³⁷ B. Abel-Smith and R. Stevens, *Lawyers and the Courts*.

aspekty právnictví se zabývají v Německu: Dahrendorf,³⁸ v Itálii Moriendo,³⁹ ve Spojených státech Carlin a Howard.⁴⁰ Článek Blumbergův⁴¹ je věnován sociologické analýze role obhájce v trestním řízení.

*

Ačkoli si obě práce pod stejným názvem předsevzaly tentýž cíl — uvést čtenáře do vědního odvětví zabývajícího se zkoumáním vztahů práva a společnosti — domníváme se, že pouze pokus Albertův je určitým vodítkem v nepřehledné změti literatury o této problematice. Kromě zmíněné systematickosti spočívá přednost jeho práce ve snaze o co nejširší zastoupení všech hlavních proudů právní sociologie. I když toto úsilí vede k nezbytné eklektičnosti, jeho výsledkem je povšechný přehled, zejména o nejnovější západní produkci v oboru. Naproti tomu výbor Simonové, odhlédneme-li od jeho jednostranného „americkocentrického“ zaměření, působí spíše dezorientačně a výsledný dojem by se dal shrnout do sloganu: „Co jsem sehnala o tom, co se domnívám, že je sociologií práva“.

Jak bylo řečeno, v žádném případě nejde o práce marxistické, nicméně obě si činí nárok na podání úplného obrazu o literatuře v daném oboru. Z tohoto hlediska je jejich závažným nedostatkem to, že neobsahují ani zmínku o Marxově zakladatelském podílu na sociologickém pojmání práva, který je ostatně i v západní literatuře všeobecně uznáván. Také ostatní marxistické práce tohoto oboru nejsou zastoupeny — u Simonové vůbec a u Auberta nedostatečně a nesprávně (např. Karl Renner je uváděn jako reprezentant marxismu).

Přesto nám obě recenzované knihy mohou posloužit nejen jako určitý přehled o západní literatuře v oblasti sociologie práva a nejen jako ukázky toho, jak se čítanka má a nemá sestavovat, ale i k inspiraci a zamyšlení nad tím, zda bychom se neměli pokoušet o vydávání vlastních čítek v různých oborech sociologie i v ostatních společenských vědách. Při známém nedostatku cizojazyčné, zejména časopisecké literatury u nás by jistě byly významným a vítaným přínosem ke zvýšení informovanosti pracovníků a studentů těchto oborů.

Vojtěch Cepl

Leslie Kish: *Survey Sampling*

J. Wiley & Sons, New York 1965, s. IX+643.

Výběrová šetření se používají všude tam, kde chceme získat informace o konečném základním souboru objektů na základě zkoumání nějaké jeho části. Sociologický výzkum je pouze jednou z aplikačních domén této statistické disciplíny a právě tato specifikace s sebou nese řadu speciálních problémů, s nimiž se musí výběrová praxe a teorie

na jedné straně a sociologické metody a techniky na straně druhé vypořádat. Právě toto místo vstupu statistiky do konkrétního sociálního výzkumu je jedním z nejpodstatnějších. Na kvalitě aplikace výběrové teorie totiž závisí kvalita získaných dat, a tím pochopitelně i kvalita závěrů, které z nich plynou.

Přístup k vybírání jednotek můžeme volit různé: známe výběry záměrné, ankety, výběry kvótní a výběry pravděpodobnostní. Kishova kniha se zabývá v podstatě pouze pravděpodobnostním výběrem. Neklade si za cíl vyvinout matematickou teorii, ale ukázat, jak ji aplikovat v praxi. Autor (který je profesorem sociologie na Michiganské univerzitě v Ann Arboru) uložil do knihy především své dlouholeté praktické zkušenosti z vlastní konkrétní aplikační práce v problematice výběrových šetření; toto pole je jeho specializací.

Survey Sampling je kniha, kterou je nesporně užitečné číst. Jsou v ní uloženy informace, jejichž empirické získání by i specialistovi trvalo celá léta. Čtenář se doví vše podstatné o výběrových uspořádáních, o jejich výhodách i nevýhodách, o konkrétních postupech, které je možno v jednotlivých případech použít. Kniha však přináší ještě další kladné momenty. Vede k porozumění analýze statistických dat a k pochopení důležitosti výběrových postupů (jejich podcenění má za následek vyhýbání se problému, které jsou spojeny s aplikací výběrových postupů, a jejich neadekvátní obcházení), ukazuje, že konkrétní sociální výzkum je velmi nákladnou a organizačně náročnou záležitostí a že se tudíž vyplatí jen tam, kde je zajištěna společenská užitečnost.

Z dnes již značného počtu knih o výběru je právě Kishova kniha zvláště užitečná pro sociologickou praxi. Je totiž psána sociologem a pro sociology — jejím cílem je výzkumná praxe, nikoli matematická teorie. Použité matematické postupy zůstávají na elementární úrovni a odvozování lze navíc chápat jako cvičení (velmi užitečné) v algebraických úpravách a čtení vzorců. Je užitečné proto, že výsledné vzorce jsou dosti složité a k jejich porozumění je nutná dostatečná praxe s algebraickými výrazy, sumacemi a dosazováním do vzorců. Kromě toho předpokládá autor základní znalosti ze statistiky: pojem odhadu bodového i intervalového, pojem výběrové chyby apod., které uvádí jen stručně.

Jazyk knihy je však dosti obtížný a výkladový styl autora není vždy snadno srozumitelný. Také s uspořádáním látky knihy by bylo možno polemizovat. Bohatství myšlenek a zkušeností však tyto nedostatky zcela převažují. Domnívám se, že knihu je vhodné studovat paralelně s některou jinou monografií o výběrových uspořádáních. Pro čtenáře s matematickým vzděláním lze jako průvodní četbu doporučit některou z knih: J. Hájek [2], W. G. Cochran [1], D. Raj [4]. Pro čtenáře

³⁸ Ralf Dahrendorf, *Law Faculties and the German Upper Class*.

³⁹ Ezio Moriendo, *The Value-system and Professional Organization of Italian Judges*.

⁴⁰ J. E. Carlin and J. Howard, *Legal Representation and Class Justice*.

⁴¹ Abraham S. Blumberg: *The Practise of Law as Confidence Game*.